

YUSUF HAS HACİB'İN KAMU MALİYESİ DİSİPLİNİNE DAİR GÖRÜŞLERİNİN MALİ SOSYOLOJİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Mutlu YORULDU*

Öz

Türk edebiyatı, tarihi ve sosyolojisi açısından kült eserlerden kabul edilen, Türk-İslâm mütefekkeri Yusuf Has Hacib tarafından yazımı yaklaşık 1070 yılında tamamlanan Kutadgu Bilig mesnevi ve siyasetname özellikleri taşımaktadır. Devlet yöneticisi konumunda bulunan hakanın devlet yönetiminde uyması gereken ilke ve esasları ögütleyerek ideal devlet ve toplum tasviri yapmaktadır. Devletin kamu maliyesi disiplini içinde toplumsal huzur ve mutluluğun sağlanmasında zaruri görülen kamu harcamaları belirtilmekte ve bunların finansmanı için topluma maddi bir yük yüklenilmemesi savunulmaktadır. Vergi toplum için bir yüküdür, vergi yoksullardan alınmamalı, orta hallilerden zenginlere doğru artan düzeyde ve adaletli bir vergilendirme anlayışı benimsenmelidir. Mali sosyoloji açısından zaruri görülen harcamaların olması gerektiği gibi yapılmaması ve vergi yükünün adil dağıtılmaması sonucunda çalışan kesim mutsuz olacak ve üretimini azaltabilecektir. Bu çalışmanın amacı, Yusuf Has Hacib'in kamu maliyesine ve mali sosyolojiye ilişkin görüşlerini ortaya koymaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi olan betimsel modelleme ile dokümantasyon analiz tekniği kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig, Kamu Maliyesi, Mali Sosyoloji.

EXAMINATION OF YUSUF HAS HACIB'S VIEWS ON THE DISCIPLINE OF PUBLIC FINANCE FROM THE POINT OF VIEW OF FISCAL SOCIOLOGY

Abstract

It has the characteristics of Kutadgu Bilig mesnevi and political treatise, whose writing was completed in about 1070 by the Turkish-Islamic thinker Yusuf Has Hacib, which are considered cult works in terms of Turkish literature, history and sociology. Hakan, who is in the position of a state administrator, makes an ideal classification of the state and society by advising the principles and fundamentals that must be followed in the state administration. In the discipline of Public Finance of the state, public expenditures that are considered necessary for ensuring social peace and happiness are stated and it is argued that no material burden should be placed on society for their financing. Tax is a burden for society, tax should not be taken from the poor, an increasing level and fair sense of taxation should be adopted from the middle-class to the rich. As a result of the fact that the expenditures that are considered necessary from the point of view of fiscal sociology are not done as they should be, and the tax burden is not distributed fairly, the working segment will be unhappy and can reduce its production. The aim of this study is to present Yusuf Has Hacib's views on public finance and fiscal sociology. In the study, descriptive modeling and documentation analysis technique, which is a qualitative research method, were used.

Keywords: *Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig, Public Finance, Fiscal Sociology.*

1. GİRİŞ

Türk tarihine ve edebiyatına bakıldığında ilk yazılı eser kabul edilen ve Göktürk devleti döneminde yazılan Orhun Kitabelerinden başlayarak günümüze kadar pek çok eser yazılmıştır. Söz konusu eserlerden Türk örf ve adetlerinden, töre anlayışına, gelenek göreneklerine, toplumun yaşam biçiminden, devletin kuruluş şekli ve yönetim felsefesine kadar oldukça geniş bir alana yayılan bilgilere ulaşmak ve edinmek mümkündür. Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'i, Kâşgarlı Mahmud'un Dîvânu Lugâti't-Türk'ü, Edip Ahmet Yükneki'nin Atabetü'l-Hakayık'ı

ve Hoca Ahmed Yesevi'nin Divan-ı Hikmet'i bu eserlerin başlıcaları olarak kabul edilmektedir.

Türk tarihi ve edebiyatı literatüründe alanında öncü eser niteliği bulunmakla birlikte sosyolojik tarafı da olan, mesnevi ve siyasetname özelliklerini muhteviyatında barındıran Balasagun doğumlu mütefekkir Yusuf Has Hacib'in kaleme aldığı Kutadgu Bilig kült bir eserdir. Eserde ideal devlet yönetimi ve ideal toplum yaşamı tasviri yapılmaktadır. Karahanlı devleti hakanı Buğra Han'a hitaben yazılan ve tamamlandıktan sonra hakanın huzurunda okunan eserde devlet adamının ve devlet yönetiminin özellikleri ve fonksiyonlarından bahsedilmektedir. Devlete gerçekleştirilmek üzere tanzim edilen fonksiyonların büyük kısmı doğrudan devlet hazinesini ilgilendirmekte ve dolayısıyla kamu maliyesi alanının kapsamını belirlemektedir. Fonksiyonları yerine getirilebilmesi için hazineden kamu harcaması yapılması tavsiye edilmek ve bunun finansman kaynağı olarak da topluma yük yüklenilmesinden kaçınılması gerektiği belirtilmektedir. Kamu maliyesi uygulamalarının toplum nezdinde mali sosyolojik tutum ve davranışlara neden olduğu ise muhakkaktır. Bu çalışmanın amacı, Yusuf Has Hacib'in kamu maliyesine ve mali sosyolojiye ilişkin görüşlerini ortaya koymaktır.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi olan betimsel modelleme ile dokümantasyon analiz tekniği kullanılmıştır. Betimsel modelleme, herhangi bir durum, olay ve problemi detaylı biçimde saptamak, incelemek ve yorumlamak için kullanılan, nitel bir araştırma yöntemidir. Bu yöntem kullanılırken, sıklıkla tarama ve dokümantasyon teknikleri ile veriler toplanılmaktadır. Bu çalışmanın araştırma konusunun tarihi dayanakları bulunduğundan, dokümantasyon analiz tekniği tercih edilmiştir. Dokümantasyon analiz tekniği, bir konu, olay ve problemle ilgili yazılı belgelerin içeriğini titizlikle ve sistematik olarak analiz etmek için kullanılan bir nitel analiz tekniğidir.

2. YUSUF HAS HACİP VE KUTADGU BİLİĞ

Yusuf Has Hacib, Türk devlet teşkilatı bünyesinde önemli vazifeler almış ve vefatına kadar bu çalışmalarını sürdürmüştür. Türk-İslâm tarihi açısından önemli kült eserlerden biri olan ve devletin yönetim tarzına ve devlet yöneticilerine ilişkin öğütler niteliğinde görüşlerini paylaştığı “Kutadgu Bilig” adlı ölümsüz eseri, Türk literatürüne kazandırmıştır.

2.1. Yusuf Has Hacib Kimdir?

Yusuf Has Hacib, bugünkü Kırgızistan sınırları içinde kalan ve Karahanlılar zamanında sayılı medeniyet merkezlerinden olan “Balasagun”da 1019 yılı civarında dünyaya gelmiştir. Kendisinin Balasagun şehrinde olduğunu Kutadgu Bilig adlı eserindeki bir beyitte şu şekilde ifade etmiştir; *“bu kitabı yazan Balasagun şehrinde takva sahibi bir zattır”*. Soylu bir aileye mensup olan Yusuf Has Hacib, sahip olduğu bilgisi, erdemi ve takvası ile toplum içinde en üst saygınlığa kavuşmuştur (Çağbayır, 2019: 15). Bu nitelikleriyle Karahanlı devleti döneminde önemli görevler üstlenmiş ve “münevver ve mütefekkir şahsiyet” sıfatına haiz olmuştur.

Cihad anlayışı ile Türk Devleti’nin “Cihan Devleti” olacağını eserinde dile getiren Yusuf Has Hacib, bu görüşü ile Osmanlı Devleti döneminde benimsenen “devlet-i ebed müddet” şiarının temelini oluşturmuştur. Fikri düşüncelerinde, kendisinden yaklaşık bir asır evvel yaşamış ve vatandaş olan Türk filozofu Farabi’nin felsefi ve içtimai görüşlerinden etkilenmiştir. Farabi’nin eserlerini okumuş ve benimsemiştir (Arat, 1991: 21).

Yusuf Has Hacib Türk Dünyası’nı temsil kabiliyeti açısından kuvvetli ve kıymetli eseri olan Kutadgu Bilig’in yazımına doğduğu şehir olan Balasagun’da başlamış ve nihai şeklini ise Çin’in Sincan Uygur Özerk Bölgesi’nde kalan Kaşgar’da

vererek 1070 yılında eserini tamamlamıştır. Eserin yazım sürecinin on sekiz ay sürdüğünü ise şu beyitle belirtmiştir; *“tükel on sekiz ayda aydım bu söz, üdürdüm adırdım söz evdip tire”*. Yine eserindeki bir başka beyitte *“teğürdi mana elgin yaşım, kugu kıldı kuzgun tüsi teg başım”* ifadesini kullanmış olduğundan Kutadgu Bilig’i ellili yaşlarında yazdığı anlaşılmaktadır (Doğan, 2002a: 132).

Yusuf Has Hacib, eserini tamamladıktan sonra Karahanlılar’ın hakanı Tavgaç Kara Buğra Han’ın huzuruna çıkarak, eserini okumuştur. Buğra Han, Yusuf Has Hacib’in eserini beğenerek, en yüksek ikinci devlet memurluğu kabul edilen “Has Haciblik” görev ve rütbesini kendisine takdim etmiştir. Hacib; gerek hükümdarla vezir ve diğer devlet görevlileri arasında gerekse hükümdar ile toplum arasında iletişimi ve görüşmeleri sağlayan kişidir. Dolayısıyla devlet yönetimiyle halk arasında bir köprü vazifesi görmektedir.

2.2. Genel Olarak Kutadgu Bilig

Kutadgu Bilig, Türk-İslâm edebiyatının ilk büyük eseri olarak tanımlanmaktadır. Yazılan üç farklı nüshasının karşılaştırılmalı incelenmesi sonucunda, eserin 6645 beyitten meydana geldiği tespitine varılmıştır. Eserin Türkçe yazılması, o dönemde edebiyat dilinin Türkçe olduğunun bir göstergesi kabul edilmektedir (Ercilasun, 2004: 293). Kutadgu Bilig, kelime anlamı olarak “mesut olma bilgisi” anlamı taşımaktadır. Kut kelimesi ise iki farklı anlamda kullanılabilir. Bunlardan ilki; Tanrı tarafından verilen iktidar olma gücü ve yetkisi, diğer ise; mutluluk, saadet, devlet ve ikbal anlamlarıdır. Kutadgu Bilig’de yer sürekli yer verilen kut kelimesinin her iki anlamda da kullanıldığı eserin içeriğinden anlaşılabilir.

Devlet yönetimine ve devletin yöneticilerinin yapmaları gereken vazifelere hatta toplumun davranış kalıplarına ilişkin öğüt niteliğinde bilgiler yer almaktadır.

Eserin bu yönüyle bir mesnevi özelliği taşıdığı belirtilebilir. Kitap muhteviyatı itibariyle akılla yoğrulmuş ve aklın süzgecinden geçmiş bilginin yol gösterici olduğu vurgusunu yapmaktadır. Yusuf Has Hacib eserdeki bir beyitinde; “kitabın adını Kutadgu Bilig koydum. Okuyana kutlu olsun ve ona yol göstereyim” ifadelerini kullanmıştır. Aynı zamanda eserde devlet yöneticileri ve toplum için sunulan tavsiyelere uyulmasının, hem bu dünyada hem de ahirette kendilerini mutluluğa götüreceği yorumunu yapmıştır. Bu kapsamda eser, sosyoloji ve siyaset kurumlarıyla yakından ilgilidir.

2.3. Kutadgu Bilig’te Devletin Fonksiyonları

Kutadgu Bilig’de Yusuf Has Hacib, ideal toplumsal yaşam düzeninin esaslarını ortaya koymaktadır. Türk devletinin hukuk ve ahlak prensipleri doğrultusunda sosyal hayatı esas alan ve kişilerin hak ve özgürlüklerini koruyarak toplumun müreffeh biçimde yaşamını idame ettirebilmesi için gerekli yönetim anlayışına sahip olması gerektiğini vurgular (Çağbayır, 2019: 45). Devletin yönetimini gerçekleştiren hakanda aranan özellikleri, eserinden yola çıkarak şu şekilde toparlamak mümkündür:

- Akıllı, bilgili ve zeki olması,
- Cömert olması,
- Tokgözlü olması,
- Utanma duygusuna sahip olması,
- Alçak gönüllü olması,
- Yumuşak huylu olması,

- Adil olması,
- Uygunsuz iş ve davranışlardan uzak durması,
- Acele etmemeli ve sabırlı olmalı,
- Nefsine hâkim olmalı,
- Tedbirli ve uyanık olmalı,
- Siyaset sahibi olmalı,
- Açık sözlü ve tutarlı davranışlı olmalı,
- Cesur olmalı,
- Doğruluk ve dürüstlük timsali olmalı,
- Zina, fesat ve içkiden uzak durmalı,
- İnatçı olmamalı,
- Yüzü güzel, yakışıklı ve orta boylu olmalı,
- Tanınmış biri olmalı,
- Soylu olmalı.

Yukarıda sayılan özelliklerin tümünü üzerinde taşıyan kişi ancak Tanrı'dan kut yani hükümlerlik yetkisini alabilecektir. Diğer bir ifadeyle ancak bu özellikleri taşıyan birinin hakan olarak devleti ideal yönetim anlayışı içinde idare edebilme kabiliyeti olabilecektir (Sarıkaya, 2014: 19).

Hakana verilen “kut” kaynağını tanrıdan almakla birlikte, hakanın kişiliği kutsal sayılmamaktadır. Hakan’ın Kutadgu Bilig’de ifade edilen ve kıstasları belirlenen ideal yönetim anlayışını sergileyerek, ideal toplum düzenini sağlaması gerekir. Hakan’ın devlet ve milletin birlik ve beraberliğini muhafaza altına alma, halkın refahını temin etme ve topluma adaletle muamelede bulunma fonksiyonları bulunmaktadır (Özdemir, 2014: 2235). Devletin fonksiyonlarını aşağıdaki ilke ve esaslar çerçevesinde özetlemek mümkündür:

- Töreü uygulamak ve töre dışına çıkmamak
- Töreü düzenlemek ve adaleti temin etmek
- Devleti ve milletin birliğin düzenini ve birliğini sağlamak
- Devletin ve milletin istiklaline ve istikbaline sahip çıkmak
- Asayiş ve düzeni sağlamak
- Toplumü eğitmek
- Yoksulluğu kaldırmak
- Toplumü zengin kılmak
- Devlet ve millet için çalışmak
- Nüfusu ve toprakları genişletmek
- Çalışanların hakkını gözetmek ve ödemek
- Ordunun hizmete mahsus ve özel ihtiyaçlarını karşılamak.

Kutadgu Bilig'de devletin yönetim anlayışının nasıl olması gerektiğine ilişkin verilen cevap dört sacayağı üzerine oturtulmaktadır. Demokratik, laik, sosyal ve hukuk devleti anlayışlarının hükümdar tarafından benimsenmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Hukukun üstünlüğü prensibinin hükümdar ve himayesinde çalışan görevliler dâhil herkes için geçerli olduğu, toplum düzenini sağlayan kuralların adaleti sağlayacağı, adil düzen ve herkesin hak ettiği alın terinin verildiği bir düzende toplumun refahının artacağını ve dolayısıyla toplumun zenginleşmesiyle birlikte devletin de zenginleşeceği ifade edilmiştir. Hukukun üstünlüğü ilkesinin benimsenmiş olmasının bir sonucu da hükümdarın ve himayesinde çalışan görevlilerin keyfilik, rüşvet, adam kayırma gibi yanlış uygulamalara gitmelerinin engellenmesi olarak görülmektedir. Hukuk ve adalet prensipleri açısından haksızlığa uğrayanların iyi oluşturulan kanunlarla hakkının geri verilmesi ve suçluların da iyi oluşturulmuş kanunlarla hak ettikleri cezaları almaları sağlanmalıdır. Ve özellikle kanunlar uygulanırken haksızlığa uğrayanların hakkını arama özgürlüğüne önem verilmelidir. Hükümdarın topluma eşit ve adil davranmasının çok önemli olduğunu, halkı baskı altına almaya çalışan totaliter bir yönetim anlayışından hükümdarın kaçınması gerektiğini söylemektedir. Hükümdarın himayesinde çalışan görevlilere hak ettiğini zamanında vermesinin kamu görevlerinin etkinliğinin artmasını sağlamakla birlikte bu kesimin rüşvet ve yolsuzluk gibi tebaanın aleyhine olabilecek uygulamalarının da önüne geçeceğini savunmuştur. Liyakata da ayrı bir parantez açılmaktadır. Hükümdar emrinde çalışan ve halka hizmet sunanların ehil kişiler olmasına dikkat edilmelidir böylelikle toplumsal düzen kurulmuş olacaktır. Adil yönetim toplumsal düzeni sağlayacak, toplumsal düzenin kurulması da halkın refahını ve dolayısıyla devletin ve devlet hazinesinin zenginliğini sağlamış olacaktır. Hükümdar halka karşı yönetimde bir güneş gibi olmalıdır yani herkese herhangi bir ayırım gözetmeksizin eşit ve adil davranmalıdır. Herhangi bir sınıfın üstünlüğüne dayalı bir yönetim ve bürokrasi

anlayışı benimsenmemeli çoğulcu bir yaklaşım sergilenmelidir. Diğer bir ifadeyle devlet kademelerinde liyakat sahibi olan herkes herhangi bir ayırım olmaksızın görev alabilmelidir. Askerlerin hükümdar tarafından maddi açıdan ve diğer koşulları itibariyle memnun edilmesinin hem iç huzurun ve düzenin sağlanması ve korunması açısından hem de sınırlar dışında zaferlerin kazanılması açısından önemli olduğu vurgulanmıştır. Aksi halde hükümdarın hem toplumsal düzeni sağlaması hem de tahtında kalması zorlaşabilecektir (Doğan, 2002b: 84). Devletin ve hükümdarın sosyal devlet anlayışı içinde çalışanlara hak ettiğini vermesi ve yoksullara, yetimlere ve dullara gerek parasal gerekse de aynı yardımların yapılarak durumlarını ve refahlarını iyileştirmesi mecburiyetinde olduğu ifade edilmektedir. Aynı zamanda hükümdarın toplumun ihtiyaçları doğrultusunda oluşturulan iyi kanunlara uymasının esas olduğu, laiklik anlayışı gereği devlet yönetimine din işlerinin karıştırılmaması gerektiği ve esasın liyakat olduğu belirtilmiştir.

Kutadgu Bilig’de de ifade edilen eski Türk devletlerinin bir geleneği kabul edilen “Daire-i adliye” anlayışını kabullenerek önemli bir kurum olarak sürdürmektedir. Daire-i adliye *“Devleti denetlemek için büyük bir ordu gerekir. Orduyu beslemek için çok mal ve servete ihtiyaç vardır. Bu serveti elde etmek için halk zengin olmalıdır. Halkın zengin olması için de yasalar adil olmalıdır. Bunlardan biri ihmal edilirse devlet yıkılır”* ilkelerine uygun bir devlet yönetim anlayışını yansıtmaktaydı. Kısacası Kutadgu Bilig’de yer alan hükümdarın askeri ve orduyu cömert davranarak memnun etmesi gerektiği, her anlamda memnun edilen yani ihtiyaçları karşılanan ordunun gerek içeride toplumsal düzen ve huzurun sağlanmasında gerekse de dışarıda askeri zaferlerin kazanılmasında etkili olacağı düşüncesine dayanmaktadır (Armağan, 2011: 141). Kutadgu Bilig’de adalet-toplumsal düzen-refah ilişkisi bu anlamda burada da kurulmuştur. Topluma adil davranılması toplum düzenini sağlayacak, onları daha fazla üretmeye teşvik edecek ve dolayısıyla daha fazla vergi vererek devletin güçlenmesi sağlanacaktır.

3. YUSUF HAS HACİB'İN KAMU MALİYESİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig'de, yukarıda ifade edildiği gibi çeşitli fonksiyonlar yüklemiştir. İyi bir yönetici ideal bir devlet ve toplum düzenini kurmalıdır. Bunu gerçekleştirebilmek için de kendisine yüklenen görevleri layığıyla yerine getirmelidir. Devlete ve yöneten hakana yüklenen söz konusu fonksiyonların yerine getirilebilmesi için devlet hazinesinin kullanılması şarttır. Dolayısıyla Kutadgu Bilig'in kamu harcaması ve vergiler başta olmak üzere kamu finansman kaynaklarını kapsayan kamu maliyesine ilişkin yaklaşımı önem kazanmaktadır.

3.1. Kamu Harcamalarına İlişkin Görüşleri

Yusuf Has Hacib eserinde devletin ve devlet yönetiminde bulunan hakanın toplumun huzur ve mutluluğu için gerçekleştirilmesi gereken birtakım sorumluluklarından bahseder. Kendisi devletin en önemli fonksiyonu olarak töreyi düzenlemek, uygulamak ve töre dışına çıkmamak olarak belirtmektedir. Töre kelimesinden kasıt kanun koyma vasfıdır. Devlet yöneticileri *"iyi kanun"* hazırlamak, kanunları hazırlarken toplumsal tabaka ve sınıf ayrımı yapmamak ve herkesin eşit biçimde hakkını gözetmek durumundadır. Aynı şekilde kanunların uygulanmasında da herhangi bir ayırım yapılmamalı ve toplumsal eşitlik dikkate alınmalıdır. Hacib eserindeki bir beyitte *"eğer devamlı ve ebedi beylik istiyorsan, adaletten ayrılma ve halk üzerinden zulmü kaldır"* ifadesini kullanmaktadır. Dolayısıyla toplumsal adaletin sağlanması ve toplumunda devletin adil olduğu kanaatine ulaşabilmesi için devlet yönetiminin kanunlara sadık kalmalarının ve keyfi uygulamalara başvurumalarının gerekliliğini vurgulamaktadır (Tunçel, 2019: 115). Sonuç olarak törenin oluşturulması ve töreden ayrılmayarak toplumsal adaletin sağlanabilmesi için hakanın cömert olması ve devlet hazinesinden harcama yapması istenilmektedir.

Yusuf Has Hacib başka bir beyitinde *“ey ülke beyi, memleketin korunmasını istersen memleketin her tarafında ihtiyat tedbirleri al”* şeklinde öğütte bulunmaktadır. Bu kapsama devletin toplumsal düzeni ve asayışı yani güvenliği sağlama fonksiyonu dile getirilmektedir (Çağbayır, 2019: 46). Toplumsal birlik ve beraberliğin sağlanarak kamu düzeninin sağlanabilmesi için güvenlik fonksiyonunun devlet tarafından en iyi şekilde gerçekleştirilmesi gerekliliği belirtilmektedir. Bu fonksiyonunun olması gerektiği gibi yerine getirilmesinde Yusuf Has Hacib topluma da töreye uyma ve törenin dışına çıkmama sorumluluğu yüklemektedir. Devletin topraklar genelinde düzeni ve asayışı sağlayabilmesi amacıyla alınacak güvenlik tedbirleri için hazineden harcamada bulunması gerekmektedir.

Kutadgu Bilig’de devlete yüklenen bir diğer fonksiyon ise halk eğitimin sağlanmasıdır. Bir beyitte *“oğlan veya kıza erdem ve bilgi öğretmeli ki onlar iyi ve güzel yetişsinler”* ifadesine yer verilmekte ve devletin, toplumun ve özellikle çocukların eğitiminde aktif rol oynaması gerektiğine değinilmektedir. Eğitimle ilgili bir başka beyitte ise *“ey hakin kağan, onların hakkını ve yiyecek, içeceklerini kesme, dara düşmesinler, gönül huzuru ile öğretsinler”* öğütünde bulunularak, eğiticiler olan bilge ve bilginlere karşı hakanın sorumluluğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla devlet yöneticisi hakana, halkın eğitimi için hem bilginlere yönelik yapılacak harcamaların hem de eğitimle ilgili yer ve ekipmanların devlet hazinesinden karşılanması talimatı vermektedir (Kaya, 2017: 10).

Eserde yer alan bir diğer kamu harcaması alanı ise hakanın, açığı doyurma, çıplağı giydirme olarak belirtilen yoksulluğu ortadan kaldırma görevidir. Yusuf Has Hacib eserinde *“helal dünya malı kazan, kendine sarf et. Açları doyur ve çıplakları giydire, halktan yoksul adını kaldır”* yönünde telkinde bulunmaktadır. Toplumsal yoksulluğun kaldırılması gelir dağılımının adil olması ve devlet hazinesinden sosyal yardımların çoğaltılarak yapılmasına işaret etmektedir.

Bunların yapılabilmesi için de devlet hazinesinden kamu harcamasının yapılması mecburiyeti doğmaktadır (Can vd., 2012: 80). Toplumdaki dulların, yetimlerin ve öküzlere her türlü ihtiyaçlarının devlet hazinesinden karşılanması yoksulluğu ortadan kaldırmak için önemli bir adım olarak görülmektedir.

Bir diğer devlet fonksiyonu ise toplumun zenginleşmesine hakan tarafından devlet hazinesinden sağlanacak katkıdır. Toplumun zenginliği için hem doğru kanunların konulması hem de devlet hazinesinden hakanın toplum için maksimum harcamalarda bulunarak toplumun ihtiyaçlarını karşılaması gerekmektedir (Gulnisa ve Kafkasyalı, 2016: 35). Bu kapsamda eserde *“halk zenginleşti ve memleket düzene girdi. Halkın zengin olması için doğru kanunlar konulmalıdır”* ve *“yoksulu korursan o orta halli olur, orta halli kendisini toplarsa zengin olur ve ülke zenginle dolar”* ifadelerine yer verilmektedir.

Bir diğer kamu harcaması kalemi olarak, eserde çalışanların hakkının tam ve zamanında ödenmesine vurgu yapılmaktadır. *“Hizmet eden kimse bir şey umarak yaşar. Çalışan umudunu keserse durmaz, gider”* denilmek suretiyle çalışanlara devlet hazinesinden yapılan ödemelerin onların ihtiyaçlarını gidermeleri ve çalışma motivasyonlarının artmasına yardımcı olacağı aksi uygulamaların çalışmaktan cayma durumuna sebebiyet verebileceği belirtilmiştir.

Eser, hakan tarafından devlet hazinesinden yapılacak kamu harcamalarının en önemlilerinden biri olarak savunma harcamalarını görmektedir. Ordunun ihtiyacını karşılayarak, askerin giyim ve diğer donanımlarını temin etmenin hem hakanın refahı hem de ülkenin olmazsa olmaz olduğunu vurgulanmaktadır (Bağdatlı, 2007: 116). Bununla ilgili bir beyitte *“ülkeyi düzene koymak için çok asker ve ordu gerekir. Askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır”* denilmektedir.

3.2. Vergilendirmeye İlişkin Görüşleri

Yusuf Has Hacib'in müellifi olduğu Kutadgu Bilig adlı eserde "sosyal devlet anlayışını" benimsemiş olduğu söylenebilir. Dolayısıyla devletin vergi politikalarına yönelik olarak toplum üzerinde vergi yükünün adil ve dengeli dağıtılması yönünde telkinlerde bulunmaktadır. Vergilendirmeye ilişkin bakış açısıyla Adam Smith'in öncülüğünü yaptığı klasik liberal iktisat anlayışına yakın olduğu belirtilebilir (Temel, 2020: 103).

Devlet fonksiyonlarının hakan tarafından yerine getirilmesi için asıl finansman kaynağı olarak toprakların genişletilmesi sonucu elde edilen altın ve gümüş ganimetleri oluşturmaktadır. Kutadgu Bilig'deki bir beyitte "Ülkeye katılan kent, devlet çoğaldı. Hakanın hazinesi altın gümüş doldu" denilmek suretiyle buna vurgu yapılmaktadır. Ve hakan toplum için toplumun ihtiyaçları için cömertçe buradan harcama yapmalıdır (Tunçel, 2019: 110).

Eserde, devlet hakanının vergilendirmede hangi ölçütlere göre ve ne şekilde davranmasına ilişkin birtakım öğütlerde bulunduğu gözlemlenmektedir. Esasen toplumun vergiye tabi olması ve devletin toplumdaki vergi istemesini makul görmemektedir (Yavuz, 2007: 150). Bir beyitte, hakana hitaben "kendi çıkarını düşünme, halkın yararını düşün. Halka yük yükleme, kendi yükünü kendin taşı" sözü söylenmektedir. Bu sözle Yusuf Has Hacib'in devletin toplumdaki vergi isteyerek onlara yük yüklememesi gerektiği tavsiye edilmektedir.

Bir başka beyitte ise "zenginlerin yükünü orta hallilere yükleme, yoksa bu orta halliler bozulur ve büsbütün sarsılır. Orta hallilerin yükünü de yoksullara yükleme, yoksa yoksul açlıktan ölür ve kökü kurur" söyleminde bulunmaktadır. Burada Hacib'in verginin mali bir yük olarak özellikle zenginlere ve sonrasında

orta hallilere yüklenebileceği, yoksulların ise vergilendirme dışında tutulması yönünde bir görüşünün olduğu belirtilebilir (Demirel, 2014: 58).

4. YUSUF HAS HACİB'İN KAMU MALİYESİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN MALİ SOSYOLOJİ TEMELİNDE İNCELENMESİ

Mali sosyoloji kavramı, mali olayların toplumdaki kişiler ve toplumun geneli üzerinde oluşturduğu etki ile ortaya çıkan tutum ve davranışların tümünü kapsamaktadır. Devletin başta vergiler olmak üzere, kamu harcamaları, kamu bütçesi ve kamu borçlanması kullanarak neden olduğu mali olayların toplumdaki kişileri ve kişilerin kendi aralarındaki etkileşimi ne türlü ve ne ölçüde etkilediğinin saptanması, maliye disiplininin bir alt dalını oluşturan mali sosyolojinin inceleme alanını oluşturmaktadır. Mali sosyoloji, birtakım mali olayları, sosyolojik yöntemleri kullanarak, toplumsal dinamiklere göre bir bütünlük içinde açıklamaya çalışmaktadır (Kurtkan, 1968: 12-13).

Devletlerin harcamalar, vergiler ve borçlanma gibi mali araçları kullanarak ekonomide neden oldukları mali olaylara toplumun verdiği tepkiler mali sosyolojisi kapsamında değerlendirilmektedir. Mali sosyoloji kavramı, mali olayların toplumdaki kişiler ve toplumun geneli üzerinde oluşturduğu etki ile ortaya çıkan tutum ve davranışların tümünü kapsamaktadır. Devletin başta vergiler olmak üzere, kamu harcamaları, kamu bütçesi ve kamu borçlanması kullanarak neden olduğu mali olayların toplumdaki kişileri ve kişilerin kendi aralarındaki etkileşimi ne türlü ve ne ölçüde etkilediğinin saptanması, maliye disiplininin bir alt dalını oluşturan mali sosyolojinin inceleme alanını oluşturmaktadır. Vergiler, harcamaların ve diğer mali araçların siyasal, kültürel ve tarihsel faktörler gibi ekonomik olmayan faktörlerden nasıl etkilendiği ve bunları nasıl etkilediği hususunda analiz yapan normatif yaklaşım olduğu belirtilebilir (Sert, 2011: 6). Mali sosyoloji disiplini, mali politikaları ve onların

etkilerini biçimlendiren karmaşık toplumsal etkileşimlerini, tarihsel ve kurumsal bir yaklaşımla incelediğinden bu yönüyle benzer diğer disiplinlerden ayrılmaktadır (Campbell, 1993: 164).

Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eserinde yer verdiği devlete ve devlet yöneticilerine öğütlerin belirli bir kısmı mali sosyoloji disipliniyle ilgilidir. Eserde, devlet ve devleti yöneten hakan tarafından çeşitli kamusal fonksiyonları yerine getirebilmek için olabildiğince kamu harcamasında bulunulması gerektiği vurgulanmaktadır. Gerçekleştirilen bu harcamalar neticesinde çalışan ve üreten kesimin, çalışmaya ve üretmeye daha fazla motive olacağını ve daha fazla çalışmayla daha fazla üretim gerçekleştirilerek hem birey bazında hem de toplum ve ülke olarak topyekün refah artışı yaşanacağını dile getirmektedir.

Ordunun ihtiyaçlarının hakan tarafından fazlasıyla karşılanması askerlerin, onların ailelerinin toplumun ve hakanın mutluluğuna katkı sağlayacaktır. Devlet ve devlet yöneticisi hakan ve toplum kendini güvenli, huzurlu ve mutlu hissedecektir. Ordunun ihtiyaçları için hakanın cimri davranarak harcamaları kısması ülkenin istilaya uğrama ve askerlerin ayaklanma ile hakanı tahtından etme riskini ortaya çıkarabilecektir. Askerin maddi ihtiyaçlarının karşılanması, toplumdaki asayiş ve düzenin tesisi ile toplumsal birlik ve beraberliğin sağlanmasına katkı sunacaktır.

Aynı zamanda yoksullara yönelik sosyal harcamaların arttırılmasıyla gelir dağılımında adalet duygusu pekiştirilerek toplumun devlete ve ülkeye aidiyet duygusu artacaktır. Devletin hazineden yoksullara daha fazla harcamada bulunması adil ve dengeli gelir dağılımın temin edilmesine yol açar. Yoksulların refahının artması sosyal refahın da artması anlamına gelir. Mali sosyolojik etki olarak, hakanın adaletli yönetimi gelir dağılımını ifade edildiği gibi gerçekleştirmesi toplumun refahını ve mutluluğunu arttıracak toplumsal üretim

artacak ve ülke zenginleşecektir. Hakan da bu zenginleşmeden üzerine düşen paya kavuşacaktır.

Diğer taraftan devletin toplumdaki vergi alması veya istemesi ilk etapta halkın refah ve mutluluğunu zedeleyebileceğinden uygun görülmemektedir. Devlet toprakların genişletilmesiyle elde ettiği ganimetler olan altın ve gümüşü kullanarak askerlerin, memurların ve toplumun ihtiyaçlarını karşılamalıdır. Devletin vergi almasının zorunluluk olması durumunda bu verginin başta zenginler olmak üzere orta hallilerden belirli esaslar çerçevesinde adilane ve dengeli alınabileceği vurgulanır. Vergi kişilerin gelirlerinde bir yük oluşturur ve geliri bu yük ile azalan kişinin refah ve mutluluğunda azalış söz konusu olabilir. Dul, yetim ve öksüz gibi yoksul olan ve açlık yaşayan kişilere ise hiçbir biçimde yük getirilmemelidir. Dolayısıyla bu kesime vergilendirme açısından vergi muafiyeti tanınmalı ve vergi yükü yüklenmemelidir. Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eseri genel olarak değerlendirildiğinde vergilendirmenin adil ve dengeli olarak yapılabilmesi için artan oranlı veya miktarlı olması yani ödeme gücüne dayandırılması gerekir. Netice itibarıyla zenginlerden, orta hallilere göre daha fazla yük yüklenmelidir. Vergilendirmede bu ilke ve esaslara uyulmadığı takdirde toplumda refah ve mutluluk kaybı olur, huzur kaçar ve düzen bozulur. Toplum genelinde ve kişiler arasında huzursuzluk ve yönetime itaatsizlik ortaya çıkabilir. Çalışanların çalışma ve üretme motivasyonları azalabilir ve kesilebilir. Vergilendirme adil olduğunda huzur ve mutluluk artacak, çalışma ve üretim artacak, toplum ve ülke zenginleşecek ve toplum zenginleştiğinde devlet de daha fazla vergi geliri elde edebilecektir.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Kutadgu Bilig'de Yusuf Has Hacib tarafından hakana devlet yönetimi ve toplum düzeni için belirli tavsiyeler vermektedir. Hakan tarafından bu tavsiyelere

uyulması hem toplum düzenini ve huzur ve refahını sağlayacak hem de hakanın iktidarını güçlendirerek sürekliliğini temin edecektir. Yusuf Has Hacib tarafından devlete bu amaçlarla yüklenen fonksiyonların olması gerektiği gibi yerine getirilmesi elzemdir. Bu fonksiyonları yerine getirilebilmesi için ise kamu maliyesine iş düşmektedir. Devlet hazinesinden kamu harcaması yapılarak toplumun adalet ve güvenlik ihtiyaçları başta olmak üzere diğer ihtiyaçları karşılanabilecektir. Toplumdaki dul, yetim ve öksüzler gibi yoksul kesimler gözetilerek bunlara dönük sosyal harcamaların arttırılması ve bu kesimin refah düzeyinin yükseltilmesi gerekmektedir. Bu kesim zenginleştikçe ülke de zenginleşecektir.

Devletin toplumsal ihtiyaçları hazineden kamu harcaması yapmak suretiyle karşılaması önerilmekte fakat bu harcamaların finansmanı olarak devleti yöneten hakan tarafından topluma bir yük yüklenmemesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Devlete yüklenen fonksiyonların finansmanı için toprakların genişletilmesi neticesinde sahip olunan altın ve gümüş ganimetlerin kullanılması gerekmektedir. Devletin toplumdaki vergi almayı planlıyorsa yoksul kesimden kesinlikle almamalı, orta hallilerden zenginlere doğru artan oranlı veya miktarlı bir vergi yapısı sürdürülmelidir. Yine bu yapı ile topluma dağıtılan vergi yükünün de adil ve dengeli olması gerekmektedir. Yusuf Has Hacib'in yoksul kesime vergi ve benzeri yük yüklenmemesi tavsiyesi ile monetarist iktisadi yaklaşımın öncüsü kabul edilen Milton Friedman'ın önerdiği "negatif gelir vergisi" uygulamasına atıf yaptığı görülmektedir. Bu kesimden vergi alınmamalı hatta daha fazla hizmet sunumu ile bu kesimin refah artışı sağlanmalıdır.

Mali sosyoloji açısından bir değerlendirme yapıldığında, topluma kamusal hizmet sunulması ve sosyal yardımların çoğaltılması için devlet hazinesinden cömertçe yapılan harcamaların toplumun, ülkenin ve nihayetinde hakanın huzurunu ve mutluluğunu arttıracaktır. Çalışan ve üreten kesimin daha fazla

Yusuf Has Hacib'in Kamu Maliyesi Disiplinine Dair Görüşlerinin Mali Sosyoloji Açısından İncelenmesi

üretmesine yol açacaktır. Bu destekler nitelikte toplumda az ve adil ve dengeli vergi alınması da toplumun huzur ve mutluluğunu arttıracak çalışan ve üreten kesimin çalışma motivasyonunu perçinleyecektir. Daha fazla çalışmanın ve üretmenin neticesinde ülke zenginleşecek ve dolayısıyla devlet hazinesinin vergi tahsilatı düzeyi de artabilecektir.

Sonuç olarak Yusuf Has Hacib'in kamu maliyesine ve kamu harcamaları ve vergiler gibi kamu mali araçlarının neden olduğu mali olayların toplum üzerindeki etkilerine değindiği ifade edilebilir. Aynı zamanda bunların mali sosyolojik etkilerine ilişkin tavsiyeleri ve düşüncelerine bakıldığında, mali sosyolojiye ilişkin tanımlamaların İbn-i Haldun'un Mukaddime adlı eserinden önce Kutadgu Bilig'de yer aldığı belirtilebilir.

KAYNAKÇA

- Arat, R. R. (1991). *Kutadgu Bilig -1- Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Armağan, A. (2011). "Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler". *Akademik Bakış Dergisi*. 5(9):141.
- Aydoğdu, R. vd. (2017). "Akademik Araştırmalarda Araştırma Yöntemleri ile Örneklem İlişkisi: Doğrulayıcı Doküman Analizi Örneği". *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*. 30:559-565.
- Bağdatlı, Ö. (2007). *Kutadgu Bilig'de Devlet ve Adalet İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Campbell, J.L. (1993). "The State and Fiscal Sociology". *Annual Review of Sociology*, 19,163-185.
- Can, A. V. vd. (2012). "Kutadgu Bilig'de Muhasebe, Ticari Hayat ve Etik İle İlgili Beyitler ve Güncel Yorumu". *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2: 80.

- Demirel, D. (2014). Kutadgu Bilig’de Devlet Yönetimi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 6 (1): 58.
- Doğan, N. (2002a). Kutadgu Bilig’in Devlet Felsefesi I. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(12): 132.
- Doğan, N. (2002b). Kutadgu Bilig’in Devlet Felsefesi II. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13: 84.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçay Yayınları.
- Hacib, Y. H. (2019). *Kutadgu Bilig*. Çev. Muzaffer Tunçel. Ankara: Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları.
- Hacib, Y. H. (2019). *Kutadgu Bilig*. Çev. Yaşar Çağbayır. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Jamal, G. ve Kafkasyalı, M. S. (2016). *Kutadgu Bilig Araştırmaları Tarihi*. Ankara: Karınca Creative Ajans.
- Kaya, U. (2017). “Kutadgu Bilig ve Yusuf Has Hacib’in Eğitimle İlgili Görüşleri”. *Düzce Fakültesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1: 10.
- Kurtkan, A. (1968). *Metodolojik Bir Deneme Olarak Mali Sosyoloji*. İstanbul: Fakülteler Matbaası, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 1312, İktisat Fakültesi No: 221.
- Özdemir, G. (2014). *Weberyan Anlamında Türklerde Otorite ve Meşruiyet İlişkileri*. Niğde: 1. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı.
- Sarıkaya, M. Z. (2014). Kutadgu Bilig’e Göre Beyin Özellikleri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 30: 19.
- Sert, M. (2011). Maliye’ye Alternatif Bir Yaklaşım Olarak Mali Sosyoloji: Öncüler. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 22 (81): 6.
- Temel, R. (2020). “Kutadgu Bilig’in Türk Maliye Tarihi Açısından Önemi”. *Maliye Çalışmaları Dergisi*, 63: 103.

Yavuz, K. (2007). "Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig". *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 37 (7): 150.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Looking at Turkish history and literature, many works have been written to this day, starting with the Orkhon inscriptions, which were considered the first written work and were written during the Gokturk state. From these works, it is possible to access and obtain information that spans a wide area, from Turkish manners and customs, understanding of Customs, traditions, the way of life of society, the way of establishment of the state and the philosophy of management. Yusuf Has Hacib's Kutadgu Bilig, Kaşgarlı Mahmud's Divanu Lügati't-Türk, Edip Ahmet Yukneki's Atabetü'l-Hakayık and Hoca Ahmed Yesevi's Divan-ı Hikmet are considered the main works.

Kutadgu Bilig is a cult work written by thinker Yusuf Has Hacib born in Balasagun, who has a leading work in his field in the literature of Turkish history and literature, but also has a sociological side, contains mesnevi and political characteristics in its content. Ideal state administration and ideal community life are portrayed in the work. In the work written addressed to Bugra Han, the Hakan of the karakhanid state, and read in the presence of the Hakan after its completion, the features and functions of the statesman and state administration are mentioned. Most of the functions issued to the state are directly related to the state treasury and therefore determine the scope of the public finance area. In order to meet its functions, it is recommended that public expenditure be made from the Treasury and that this should be avoided by placing a burden on society as a source of funding.

Method

It is certain that public finance practices cause financial sociological attitudes and behaviors in society. The aim of this study is to present Yusuf Has Hacib's views on public finance and financial sociology. In the study, descriptive modeling and documentation analysis technique, which is a qualitative research method, were used.

Findings (Results)

Meeting the needs of the army more than by the Khan will contribute to the happiness of the soldiers, their families, society and the Khan. The state and the state administrator hakan and society will feel safe, peaceful and happy. For the needs of the army, the Khan will be stingy and reduce spending, which can lead to the risk that the country will be invaded, and the soldiers will overthrow the Khan with an uprising. Meeting the material needs of the soldier will contribute to ensuring social unity and togetherness with the establishment of public safety and order.

At the same time, increasing social spending for the poor will strengthen the sense of fairness in income distribution and increase the sense of belonging of society to the state and country. The fact that the state spends more on the poor from the Treasury leads to ensuring a fair and balanced distribution of income. An increase in the welfare of the poor means an increase in social welfare as well. As a financial sociological effect, just management of the Khan to realize the distribution of income as expressed will increase the well-being and happiness of society, social production will increase, and the country will become rich. Khan will also get his share of this enrichment.

On the other hand, it is not considered appropriate for the state to receive or ask for taxes from society, as it can damage the welfare and happiness of the people in the first place. The state must meet the needs of soldiers, officers and society by using gold and silver, which are the spoils obtained by expanding the territory. It is emphasized that if it is necessary for the state to receive taxes, this tax can be received fairly and balanced within the framework of certain principles, especially from the rich and middle-class people. Tax creates a burden on people's income, and there may be a decrease in the well-being and happiness of a person whose income decreases with this burden. And those who are poor and experiencing hunger, such as widows, parentless and orphans, should not be burdened in any way. Therefore, this segment should be granted tax exemption in terms of taxation and should not be burdened with tax burden. In general, when Yusuf Has Hacib's work Kutadgu Bilig is evaluated, for taxation to be done fairly and balanced, it must be based on increasing rates or amounts, that is, solvency. As a result, more burdens should be borne from the rich than middle class. If these principles and principles are not followed in taxation, there will be a loss of prosperity and happiness in society, peace will escape, and order will be broken. Unrest and disobedience to management can occur throughout society and among people. Employees' motivation to work and produce can be reduced and reduced. When taxation is fair, peace and happiness will increase, work and production will increase, society and the

country will get richer, and as society gets richer, the state will also be able to generate more tax revenue.

Conclusion and Discussion

In terms of financial sociology, generous expenditures from the state treasury for the provision of public services to society and the reproduction of social benefits will increase the peace and happiness of society, the country and, ultimately, the Khan. It will lead to more production of the working and producing segment. A small and fair and balanced tax in this supportive society will also increase the peace and happiness of society, riveting the motivation of the working and producing segment to work. As a result of further work and production, the country will become rich, and therefore the level of tax collection of the state treasury may also increase.

As a result, it can be stated that Yusuf Has Hacib touched on public finances and the impact of financial events caused by public financial instruments such as public expenditures and taxes on society. At the same time, looking at their advice and thoughts on their financial sociological impact, it can be noted that definitions of financial sociology were included in Kutadgu Bilig before Ibn Haldun's work "Mukaddime".